

KRONIKA LIDZBARSKA

SCRIPTORES RERUM WARMIENSIIUM

oder

Quellenschriften zur Geschichte Ermlands

Im Namen des historischen Vereins für Ermland

herausgegeben

von

Dr. C.P. Woelky

Band II.

Braunsberg, 1889.

**III. Die Heilsberger Chronik von Martin Oesterreich. 220–468.
Beilage. Acta sub pontificatu Reverendissimi Domini
Mauritii, episcopi Warmiensis. 469–496.**

V. Matthias TreTERS Fortsetzung der Heilsberger Chronik. 501–578.

MARCIN OESTERREICH
TOMASZ TRETER
MACIEJ TRETER

KRONIKA LIDZBARSKA

WYDAŁ KRYTYCZNIE
C. P. WOELKY

PRZEŁOŻYŁ
BP JULIAN WOJTKOWSKI

OLSZTYN 2008

KURIA METROPOLITALNA
ARCHIDIECEZJI WARMIŃSKIEJ

Marcin Oesterreich, Tomasz Treter, Maciej Treter
KRONIKA LIDZBARSKA

z łacińskiej wersji przełożył
Bp Julian Wojtkowski

Imprimatur
Bp dr Jacek Jeziński
WIKARIUSZ GENERALNY WARMIŃSKI
Olsztyn, dnia 6 kwietnia 2007 roku,
I. dz. 424/07

S. Barbara Wójcik
Notariusz Kurii Metropolitalnej

Korekta
Ewa Semenowicz

Fotografia na okładce przedstawiająca zamek lidzbarski
Ks. Krzysztof Bielawny

Skład, łamanie i projekt okładki
Bogdan Grochal

© Copyright by Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne

ISBN 978-83-88348-75-4

Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne
ul. Kardynała Stefana Wyszyńskiego 11
10-457 Olsztyn

Druk:
SOWA Sp. z o. o.
01-209 Warszawa, ul. Hrubieszowska 6A/5

WSTĘP WYDAWCY

[220] W XVI wieku kronikarze Krzysztof Falk i Kasper Hennenberger wymieniają *Kronikę Lidzbarską*, która potem znikła bez śladu. Musielibyśmy uznać ją za przepadłą, gdyby nie nadzieja odnalezienia jej pod inną nazwą.

Świadeństwo Falka ma dla nas szczególne znaczenie, ponieważ był to nie tylko nauczyciel w Elblągu i Królewcu, lecz także urzędnik na Warmii, a mianowicie „mierniczy mianowany” i jako taki – przez Biskupa Marcina Kromera w 1571 roku zaprzysiężony¹. Jako warmiński urzędnik miał on sposobność zasięgnięcia w Lidzbarku pewnych wiadomości o *Kronice Lidzbarskiej*, zwłaszcza, że w 1571 roku jej autor żył i był burmistrzem. W swym notatniku, który skończył w 1572 roku, a który się znajduje w Bibliotece Miejskiej w Gdańsku², przytacza te kroniki Pruskie, które znał albo używał i wymienia wśród nich³ także *Heilsberger chronik, von herrn Achatzi von Knobelsdorf, durch den burgermeister daselbst Merten Oesterreich zu wegen bracht*. Nie ulega tu wątpliwości, że on od Achacego Knobelsdorfa otrzymał kronikę, którą zestawiał burmistrz Marcin Oesterreich.

[221] Hennenberger przytacza w swym *Objaśnieniu większej mapy Prus*⁴ na czterech miejscach urywki, częściowo z *Kroniki Lidzbarskiej*, częściowo z *Roczników Lidzbarskich*⁵. Oba te dzieła uważamy za jedno, a przytoczenia prowadzą nas na trop do odnalezienia zaginionej księgi. Pod nazwą *Biskupiec*,⁶ sprowadza on z powołaniem na *Kronikę Lidzbarską* wybudowanie tego miasta do Henryka z Lidzbarka w 1393 roku. Pod *Braniewo*⁷, pisze on, że pierwszy kościół Św. Andrzeja przez

¹ Przysięga jego znajduje się w AAWO A 2, k. 278.

² I E q Quarto (wydanie Toeppena s. 3).

³ k. 11 nr 4.

⁴ Erclerung der Preussischen grössern Landtafel.

⁵ Heilsberger Annales.

⁶ *Bischburg* albo *Bischofsburg*, s. 32.

⁷ *Braunsberg*, s. 36.

Anzelma I w 1260 roku ustanowiony został katedrą, potem jednak przeniesioną do Fromborka. Pod *Lidzbark*,⁸ każe on zaczynać budowę tamtejszego zamku za Jana I z Miśni, a w końcu pisze z powołaniem na *Lidzbarskie Roczniki*, że Eneaszy Sylwiusz kazał rządzić biskupstwem warmińskim Pawłowi Legendorfowi⁹. Pierwsze przytoczenie zawiera błędy zarówno w liczbie roku, jak i w imieniu biskupa i nie można wykazać, skąd zostało zaczerpnięte. Natomiast trzy następne znajdują się¹⁰ w później powszechnie tak nazywanej *Kronice* Kreczmera–Tretera i czujemy się uprawnieni do przyjęcia, że *Kronika* zwana w XVI wieku Lidzbarską, potem, gdy Tomasz Treter najpierw w rękopisie ją rozpowszechnił, a Maciej Treter dalej pociągnął i do druku oddał, zmieniła swą wcześniejszą nazwę na *Kronikę Tretera*. Przemawia za tym jeszcze co następuje:

Treter przeniósłszy się z Rzymu do Fromborka przełożył w latach 1594–1595 kronikę, którą dał mu dziekan Kapituły katedralnej Jan Kreczmer, przepisana w kancelarii lidzbarskiej¹¹. Gdyby Kreczmer (+ 12 V 1604 r.) albo Treter (+ 11 II 1610 r.) chcieli pisać własną kronikę, to bez wątplenia doprowadziliby ją aż do swoich czasów, a zwłaszcza nie pominęliby biskupów Hozjusza i Kromera. Nasza kronika pod koniec staje się bardzo szczegółowa i urywa się nagle z rokiem 1526. Musi więc być starsza od Kreczmera. Tego samego dowodzi także uzupełnienie, [222] które pominął Maciej Treter, a które brzmi: *ze starej kroniki w kancelarii Lidzbarskiej przełożona przez Tomasza Tretera roku 1594*.

Jako *kronika Lidzbarska* odznacza się ponadto szczególnym uwzględnieniem *Lidzbarka* w porównaniu z innymi miastami na Warmii. I tak, wspomina ona oblężenie Lidzbarka przez Prusów¹², budowę zamku¹³, wzniesienie wewnętrznego krużganka, wodotrysku i zewnętrznych murów zamkowych¹⁴, zajęcie zamku przez biskupa Mikołaja¹⁵, następnie wylicza pożary Lidzbarka z lat 1442, 1497 i 1522¹⁶, niczego takiego o innych miastach nie mówiąc. Bardzo szczegółowo omawia sześciotygodniowe oblężenie i ostrzał Lidzbarka przez księcia Albrechta, ile kul dzień nie wystrzelono, jak one były gaszone i jakie wyrządziły szkody. Znaczące jest dla kroniki to, iż pisarz prócz kuli, która padła na zamek, wymienia jeszcze kulę, która uderzyła w dom burmistrza Jerzego von Knobelsdorfa¹⁷, który był jego teściem, a on sam zdaje się być przy tym obecny i wszystkiemu się przyglądał.

Zgodnie z tym musimy uznać dane Falka o pisarzu kroniki Kreczmera–Tretera

⁸ *Heilsberg*, s. 146.

⁹ S. 153

¹⁰ Na s. 64, 76 i 102.

¹¹ Wstęp Tretera.

¹² S. 75.

¹³ S. 76.

¹⁴ S. 85.

¹⁵ S. 109.

¹⁶ S. 95, 128 i 154.

¹⁷ S. 139.

za słuszne i utrzymywać, że jest ona starsza i została napisana przez burmistrza Marcina Oesterreicha.

Z jego życia znane są tylko wyjątki. Wydaje się, że jako młody człowiek wstąpił do służby miejskiej za notariusza (pisarza miejskiego)¹⁸. Potem został [223] zięciem Lidzbarskiego burmistrza Jerzego von Knobelsdorfa (+1544) i za żonę miał jego drugą wiekiem córkę – Emerencjanę, podczas gdy najstarsza Sabina poślubiła Michała von Bochsena¹⁹. Był więc szwagrem znanego poety – Kustosza Warmińskiej Kapituły Katedralnej i kanonika Wrocławskiego, Eustachego von Knobelsdorfa, a gdy on w 1571 roku zmarł we Wrocławiu i z jego spadku ufundowano stypendium dla krewnych, jako pierwszy miał z niego skorzystać Eustachy von Bochsena, syn najstarszej siostry Sabiny, a gdyby on nie nadawał się na studia, syn drugiej siostry [224] Emerencjany i Osterycjusza, czyli Oesterreicha miał po nim nastąpić²⁰.

Obywatelowi i ławnikowi Marcinowi Oesterreichowi oraz jego małżonce Emerencjanie zapisał Hozjusz w majątku Hogenberg łąkę nad Łyną „od pola nad małą rzeczką, która płynie do Łyny, aż do granicy naszej wsi Nowosady” w dożywotne użytkowanie, pod dniem 16 lipca 1554²¹. Później był on jeszcze tam burmistrzem,

¹⁸ Na oryginale odnowienia przywileju miasta przez biskupa Łukasza z 11 grudnia 1498, znajdującym się w Lidzbarskim archiwum magistrackim, zestawione są różne zapisy historyczne, które prawdopodobnie pochodzą również od Marcina Oesterreicha. Na stronie przedniej:

Lidzbark został wybudowany przez Eberharda, trzeciego biskupa w roku 1308. – Miasto spłonęło pierwszy raz dnia Świętego Jerzego w roku 1497. – Miasto spłonęło po raz drugi w noc Palmową w roku 1522. – Miasto było obleżone przez króla Kazimierza, nie zostało zdobyte w roku 1479, nazywa się to Polską wojną. – Miasto Lidzbark było obleżone i surowo VII tygodni zaciśnięte przez Margrabiego Albrechta Wielkiego Mistrza, który też nie zdobył, w roku 1520 we wrześniu.

Miasto Lidzbark płaci swemu panu czynsz: od ratusza 40 grzywien, od Łabędnika 40 grzywien, od ogrodów pod Pilnikiem 7 grzywien, od 4 łanów 4 grzywiny, razem 91 grzywien. Miasto płaci też czynsz od łaźni na kapelanię Św. Katarzyny na zamku 6 grzywien, pobiera z niego pół grzywiny czynszu murowego od księżówki. Tak zostało postanowione za biskupa Maurycego.

Biskup Mikołaj Tungen umiera na Walentego w roku 1489. – Łukasz z Torunia umiera tam w Niedzielę „Judica” 1512. – Fabian z Łęczan umiera dnia 30 stycznia 1523. – Maurycy Ferber umiera 1 lipca 1537. – Jan Dantyszek umiera wieczorem Św. Szymona i Judy 1548. Po nim w biskupstwie nastąpił Tiedemann Giese.

Na odwrotnej stronie: W roku 1454 wieczorem Gromnicznej wybuchła wielka wojna. – W roku 1466, dnia 19 października został zawarty pokój między królem Kazimierzem a Wielkim Mistrzem Ludwikiem von Erlinghausen. – W roku 1525, dnia 8 kwietnia został z nim zawarty pokój, przysiągł królowi i pojął małżonkę. Wtedy zakon został wypędzony z Prus. – W roku 1479 była Polska wojna w biskupstwie, ponieważ nie chcieli mieć żadnego Polaka za biskupa.

¹⁹ Por. Wilhelm von Knobelsdorf, *das von Knobelsdorfsche Geschlecht in Stammtafeln*. Berlin 1876, tablica 9.

²⁰ Fundacja Knobelsdorfów w Archiwum Kapituły Katedralnej we Fromborku.

²¹ AAWO A 2 k. 119–b.

może nawet bezpośrednio następując po swoim teściu. W dokumencie dotyczącym testamentu kanonika katedralnego i archiprezbitera Lidzbarskiego Jana Langhannigka występuje nie tylko wśród wykonawców testamentu jako burmistrz, lecz także wśród dłużników. Ten ostatni zapis brzmi dosłownie: *344 grzywny spadkowego pieniądza, które czcigodny Marcin Oesterreich, burmistrz Lidzbarcka, za swój dom mieszkalny zalega*. Wydaje się że umarł krótko potem, bo gdy w roku 1577, dnia 14 maja biskup Kromer wystawiał zapis na swego ekonoma Jana von Hatten *o ogrodzie położonym po lewej dla idących stąd do cegielni, między ogrodem Osterycji i naszym polem Pilnickim*, użył rodzaju żeńskiego *Osterycja*, to znaczy wdowa Emerencjana Oesterreich, jej mąż musiał już wtedy nie żyć²².

Czas, w którym kronika została napisana, da się tylko ogólnie określić. Urywa się ona nagle z rokiem 1526 i dokłada tylko kilka słów o śmierci biskupa Maurycego Ferbera. Wynika stąd, że napisana została między rokiem 1526 a 1537. Zgadza się z tym jej odniesienie do Szymona Grunaua, którego kronikę nasz pisarz znał i pilnie wykorzystywał. Dla Warmii Grunau posługiwał się kroniką Jana Plastwiga, wiarygodnym źródłem, i dlatego jest zarówno u niego, jak i w naszej kronice wiele urywków, które wydają się nam bardziej wiarogodne niż zwykle, ale wiele też powiedziano tu w oparciu wyłącznie o Grunaua. Dopiero [225] z rokiem 1522 albo raczej 1523 możemy wykazać lepsze źródło współczesne, *Akta Maurycego*²³, które wydajemy w dodatku. Wygląd, żywy tok opowieści, wchodzenie w szczegóły, (n.p. wypędzenie z zamku kanoników katedralnych, odprawa zwłok Fabiana, wzmianka o chorobie kanclerza), przemawia za współczesnym zapisem naocznego świadka.

Przyczynienie się Kreczmera do naszej kroniki polega zapewne tylko na tym, że on napisaną przez Oesterreicha i przechowywaną w Lidzbarskiej kancelarii kronikę przepisał i w 1594 roku dał ją Tomaszowi Treterowi do przełożenia na łacinę. Niestety udało się odnaleźć tylko jeden rękopis tekstu niemieckiego²⁴, który bierzemy za podstawę naszego przedruku. Nie jest pewne, czy to jest jego własnoręczny zapis, wydaje się, że to raczej pobieżny odpis, w którym wiele opuszczonych wyrazów wypacza znaczenie. Musieliśmy uzupełnić je w nawiasach prostokątnych. Kreczmer mógł zrobić odpis tylko w tym czasie, gdy przebywał przy Kromerze jako sekretarz lub kanclerz, czyli w latach 1572–1580.

Kronika Oesterreicha–Kreczmera nie była wśród Polaków tak rozpowszechniona jak łaciński przekład Tomasza Tretera. Tych dwu pierwszych jeden tylko odpis znajdujemy w archiwum Toruńskim, odpisy tego ostatniego są stosunkowo liczne i znajdują się w Elblągu, Fromborku, Braniewie, Gdańsku, Krakowie, Królewcu, Lwowie i na innych miejscach. Korzystaliśmy z sześciu rękopisów i odsyłamy do tego, co o nich wyżej zostało powiedziane.²⁵ Więcej ich wykorzy-

²² Oryginał w konwencie ss. Katarzynek w Lidzbarcku.

²³ Acta Mauriti, AAWO A 86.

²⁴ Toruńskie Archiwum Radzieckie (Rady Miejskiej), foliant A. 55, s. 60–183.

²⁵ C.P. Woelky, *Scriptores Rerum Warmiensiū*, Band I. Braunsberg 18XX, s. 27.

stywać uważaliśmy za niepotrzebne i zbędne, bo wyzyskane oddają co do istoty to samo brzmienie.

Natomiast królewski sekretarz Maciej z Lubomierza Treter istotnie zmienił kronikę swego stryja Tomasza Tretera. W pierwszej części do Maurycego tylko poszczególne wyrazy zostały zmienione i zrobiono kilka obszerniejszych dodatków. Dajemy je w przypisach. Druga zaś [226] część, od Jana IV Dantyszka aż do Radziejowskiego, jest zupełnie na nowo opracowana i w Krakowie w 1681 roku drukowana i wydana. Wydanie to jest obecnie stosunkowo rzadkie. Tę drugą część dajemy później, pod własnym imieniem Macieja Tretera.

Ponieważ ten ostatni dzieło ogłosił pod tytułem: *Tomasza Tretera, kustosza kanonika Warmińskiego, o biskupstwie i biskupach kościoła Warmińskiego dzieło pogrobowe, dopiero teraz staraniem i nakładem Macieja z Lubomierza Tretera, Sekretarza Jego Królewskiej Mości*²⁶, a w ten sposób przysposobił dziełu nazwisko Tretera, wyjaśnia się, jak została zapomniana poprzednia nazwa z XVI wieku: *Kronika Lidzbarska*, a zamiast niej weszła w użycie nowa: *Kronika Tretera*.

²⁶ Thomae Treteri, custodis canonici Varmiensis, de episcopatu et episcopis ecclesiae Varmiensis opus posthumum, nunc primum cura et impensis Matthiae a Lubomierz Treteri, S.R.R. Sekretarii.

[227] WSTĘP TOMASZA TRETERA

Życzliwemu czytelnikowi pozdrowienie.

Jak tym, którzy przystępują do rządu jakąś rzeczpospolitą poznanie dziejów tej krainy zwykło przynosić wiele światła, aby urząd swój z większym owocem i przyjemnością spełniali, tak i ci, którzy ustanowieni w kapłaństwie przypisani są do jakiegoś kościoła, nie mogą doskonale troszczyć się o jego pożytek, jeżeli wcześniej nie osiągną większej znajomości spraw swego kościoła, wzrostu i upadku, strat i zysków, które zmienność czasu w rzeczach ludzkich nieść zwykła. Dlatego gdy ubiegłego roku powróciwszy z Rzymu postanowiłem zamieszkać przy tym naszym Warmińskim kościele, i oddawać się Bogu oraz mej kapłańskiej powinności, niczego nie uważałem za ważniejsze, niż starannie i pilnie przebadać to, co dotyczy jego ustanowienia oraz szeregu następujących po sobie biskupów.

Gdy o tych sprawach z Wielbnymi księżmi Kanonikami, moimi współbraćmi, częściej rozmawiałem, Wielbny ksiądz Jan Kreczmer²⁷, człowiek dobry i gorliwy, dziekan naszego kościoła i mnie bardzo miły, dał mi księgę, którą w swej miłości do kościoła przed kilku laty zestawił językiem germańskim z roczników archiwum Lidzbarskiego. Ta [228] jego praca dociekanie moje sprawom kościoła poświęcone do tego stopnia wzmocniła i rozpalila, że nie mogłem się powstrzymać, bym księgi tej z języka germańskiego na łaciński zaraz nie przełożył.

Chociaż zaś tenże Wielbny ksiądz Dziekan, gdy u Wielbnego księdza świętej pamięci Marcina Kromera, biskupa Warmińskiego, pełnił urząd kancelerza, rozrywany wielu i różnymi zajęciami nie mógł przyłożyć do pisania tej księgi takiej jak sobie życzył pilności, tak iż oszczędzając na czasie, byle tok

²⁷ O Janie Kreczmerze, urodzonym w Pieniężnie (+ 1604), zobacz *Ermländische Zeitschrift* [EZ] III, 363–366.

dziejów był zachowany, zmuszony był niekiedy kolej opowiadania przerwać i co powinno być zamieszczone w życiu jednego biskupa przerwucić do życia biskupa następnego, jednak wszyscy wiele mu z tego powodu zawdzięczamy, że do wyjaśnienia spraw tego kościoła tak wiele dorzucił światła, a zwłaszcza że innym otworzył szeroką i dogodną drogę, którą ja postępując doznałem z tej jego pracy wiele radości i zadowolenia.

W przekładzie zaś usiłowałem nie tyle słowa oddać słowami, ile wyrazić znaczenie, zachowując wprost we wszystkim wierność historii. Herby, czyli znaki własne biskupów, domalowałem na swoim miejscu: czterem tylko pierwszym biskupom, o których herbach niczego pewnego nie mogłem znaleźć, dodałem pewne jakby symbole, które by ich dokonania jakimiś znamionami wyobrażały. Korzystaj życzliwy czytelniku z tej skromnej naszej pracy, podczas gdy zamyślamy coś większego ku ozdobie tegoż kościoła, umiłowanej oblubienicy naszej. Bądź zdrów!

Przy kościele Warmińskim, Kalendów Maja, roku Pańskiego 1595.

Tomasz Treter,²⁸ Kanonik Warmiński.

²⁸ Tomasz Treter, urodzony w Poznaniu 1 marca 1547 r., studiował u jezuitów w Braniewie, wyjechał w 1569 roku z Hozjuszem do Rzymu, pozostał tam jeszcze po jego śmierci i otrzymał w 1585 roku kanonię warmińską. Dopiero w styczniu 1593 roku przybył do Fromborka, został tu 31 lipca 1595 roku kustoszem i będąc nim umarł 11 lutego 1610 r. EZ III, 551 i VII, 135.

[229] KSIĘGA O BISKUPSTWIE I BISKUPACH
WARMIŃSKICH Z DAWNEJ KRONIKI BIBLIOTEKI
LIDZBARSKIEJ NA JEZYK ŁACIŃSKI Z GERMAŃSKIEGO
PRZEŁOŻONA PRZEZ TOMASZA TRETERA KANONIKA
WARMIŃSKIEGO ROKU PAŃSKIEGO
1594.

I. Roku²⁹ od Narodzenia Jezusa Chrystusa 573, gdy Wejdawut, wielki król Prus w wieku swych 116 lat zapadł na chorobę a miał dwunastu synów żyjących i dorosłych, między którymi istniały spory o dziedzictwo ojcowskiego królestwa: dla ich zażegnania oraz by między braćmi wzrastała miłość i jedność, podzielił ziemię Prus na 12 części, czyli księstw, każdemu synowi po swej śmierci jedną część przyznając. Dlatego jego synowi *Warmowi* przypadła ta część, która położona nad rzekami Narą i Pasarią od jego [230] imienia mianem Warmia jest zwana. Ten wybudował zaraz wielkie warownie, nazwane przez siebie Telo. Niedługo jednak pożył i uprzędził śmierć ojca, zostawiwszy wdowę, która zwała się *Erma*, z kilkorgiem małoletnich dzieci. Ona dzielnicą męża w stanie wdowim z wielką chwałą przez wiele lat rządziła i była sprawiedliwa dla poddanych, od niej przyjęła nazwę Ermland aż do dnia dzisiejszego. Ta sama zdobyła sobie długo i szeroko wielkie imię z pobicia Mazowszan, bo gdy Lutko, książe Mazowszan, wrogo najechał kresy Pomezona, który był bratem męża Ermy, a pojmawszy Pomezona z sześciu synami krótko potem ich zabił (sam tylko ojciec ucieczką ocalał), ona, by pomścić tak wielką krzywdę, zebrawszy wojsko, z pomocą wojsk swego powinowatego osobiście wpadła na Mazowsze i szczęśliwie pokonała Lutka oraz na swych oczach jego z żonami i dziećmi, których [231] było koło dwudziestu sześciorga, kazała stracić. I tak odniósłszy słynne zwycięstwo, tryumfując wróciła do domu. Potem zaś, gdy w żaden sposób nie chciała pozwolić, by syn poślubił pannę z jej otoczenia, którą bardzo ukochał, przez tę pannę podstępami ścigana, wreszcie potajemnie nocą nędznie zabita umarła.

²⁹ Rozdział I jest w całości zapożyczony z *Kroniki Grunaua*, traktatu II, rozdziału IV.

II. Założenie biskupstwa Warmińskiego³⁰. Ponieważ Krzyżacy, których książę Konrad Mazowiecki osadził w ziemi Chełmińskiej, nie dorównywali siłą Prusów, papież Innocenty na prośbę wspomnianego Konrada kazał ogłosić świętą wojnę krzyżową po całej Germanii i Polsce, do której z posłuszeństwa przystąpiła niezliczona rzesza ludzi z Germanii, Polski i innych narodów zebrana, Roku pańskiego 1225, kiedy dnia [232] Łucji w Brezdnie godni pochwały książęta Polscy siły swoje zgromadzili w jedno, mianowicie najlepszy książę Mazowszan Konrad, opiekun Chełmińskich braci Teutońskich, przybył z 4000 Mazowszan, książę Wielkopolski Laskonogi z 1200, książę Kujawski Ziemowit z 2000, Krakowski Leszek z 2000, Legnicki Henryk, syn Świętej Jadwigi, z 3000, Gnieźnieński Kazimierz z 1500, książęta Pomorza Świętopełk i brat Sambor z 5000. Ci książęta z mistrzem Hermanem Balke i 28 braćmi Teutońskimi oraz stu ich pieszymi, sprawiwszy wojsko, pociągnęli dnia Szymona i Judy do miejscowości Vogelsang nad rzeką Wisłą, która zamarzła od mrozu i przeszli do Slemu, warowni Prusów, która teraz Garse się nazywa, gdzie niewierni zebrawszy wielkie siły uderzyli na chrześcijan wielkim pędem. Walczono z obu stron z potężną [233] odwagą cały dzień, że strumienie krwi zmieszanej ze śniegiem obficie spływały po polach. Z nadejściem nocy, gdy Prusowie spostrzegli, iż stracili wiele tysięcy ludzi, rzucili się do ucieczki. Świętopełk ze swoimi zabiegając im drogę, wybił ich do jednego. Gdy Prusowie to zauważyli i zobaczyli, że chrześcijanie dalej niż myśleli pustoszą ich kresy ogniem i mieczem, wysłali chrześcijanom naprzeciw swego Darsgoita ze znakomitymi spośród szlachty, pokornie prosząc, by od rzezi i pustoszenia powstrzymali się, że poddadzą się ich władzy. Wówczas dnia Świętego Marcina został tam zawarty pokój na tych zasadach, że Prusowie odtąd będą wiernymi podatnikami książąt, będą poddani braciom Teutońskim i pozwolą im pouczać się w wierze chrześcijańskiej.

[234] III. Potem wyżej wspomniani książęta chrześcijańscy szczęśliwie dokonawszy sprawy przeciw barbarzyńcom, ziemię Prus ofiarowali i oddali papieżowi, z którego polecenia i woli zrodziło się zwycięstwo, prosząc i zaklinając, aby szukał wszelkich sposobów i zasad, którymi chrześcijańska wiara dałaby się w tych stronach zasadzić a potem rozkrzewić. Innocenty³¹ przeto IV prócz innych pobożnych i uczonych zakonników oraz kapłanów wysłał do nowego klasztoru w Toruniu czterech niżej wymienionych, aby pouczali ludy o wierze chrześcijańskiej, mianowicie doktora *Henryka*, kanonika z Brna na Morawach, brata *Henryka* zakonu kaznodziejskiego, brata *Anzelma* z zakonu Świętego Franciszka, brata *Ernesta* zakonu kaznodziejskiego, którzy tu i tam wśród Prusów głosząc pobożne kazania wiele pożytku przynieśli w rozszerzaniu znajomości prawdziwego Boga.

Aby zaś wprowadzić pewną zasadę i sposób, którym ta kraina we wzroście czci Bożej mogła być kierowana i zachowana, wyżej [235] wymieniony papież roku

³⁰ Grunau, traktat VII, rozdział 1, § 1.

³¹ Brak jednej karty.

1241 wysłał swego legata do Prus, najprzewielebniejszego w Chrystusie ojca, księdza Wilhelma, biskupa Modeny, który przybywając do Torunia na święto Narodzenia Pańskiego, tam w klasztorze Najświętszej Dziewicy u Franciszkanów, w niedzielę *Quasimodo geniti* odprawił synod, na którym byli arcybiskupi: Gnieźnieński, biskupi Płocki, Włocławski, Wrocławski i wielu innych kościelnych prałatów, opatów i kapłanów. Na nim między innymi postanowiono i to, że Prusy będą podzielone na trzy części, każdej zaś części trzecia część, ze wszystkimi pierwszeństwami i przywilejami monarszymi przeznaczona będzie na założenie biskupstw, dwie zaś pozostałe części przypadną krzyżakom, aby mogli dźwigać ciężary wojny i zapewnić krainie bezpieczeństwo. Księża biskupi mają w nich wykonywać swą jurysdykcję, oraz by każdy kościół po śmierci pierwszego biskupa miał wolny wybór i nie był bezpośrednio poddany żadnemu panu, poza papieżem.

Na [236] tym też synodzie zostały ustanowione w Prusach biskupstwa i czterech wyżej wymienionych apostołów Prus przez legata papieskiego zostało na biskupów wyświęconych i konsekrowanych. A mianowicie doktor Henryk umieszczony został na stolicy Chełmińskiej, brat Ernest na Pomezkańskiej, brat Anzelm na Warmińskiej, a roku 1242, miesiąca Kwietnia, w niedzielę *Quasimodo geniti* brat Henryk na Sambijskiej. Chociaż zaś krzyżacy z biegiem czasu biskupstwa Chełmińskie, Sambijskie i Pomezkańskie często i rozmaicie tak uciskali, że musiały odstąpić od pierwotnego ustroju i im się poddać, jarzma tego kościołowi Warmińskiemu nigdy nie zdołali nałożyć, lecz księża biskupi razem z czcigodną kapitułą tak wspólnie bronili swego prawa, że przywileje monarsze zachowali całe i wolne.

Kościół Warmiński³² ma wezwanie Najświętszej Maryi i Świętego Andrzeja Apostoła. Zawiera miasta: [237] Frombork, Braniewo, Pieniężno, Orneta, Dobre Miasto, Jeziorany, Lidzbark, Barczewo, Biskupiec, Tolkmicko i Reszel ze wszystkimi wsiami i przynależnościami.

Granice jego diecezji sięgają aż po Królewiec do Pregoły, do biskupstwa Wileńskiego, w stronę południa do biskupstwa Płockiego, do jeziora Drużno i Zalewu.

IV. Klasztory.³³ W biskupstwie Warmińskim są też klasztory żebrzących. Kaznodziejów dwa, jeden w Elblągu, drugi w Gierdawach. Pustelników Świętego Augustyna³⁴ trzy, jeden w Reszlu, drugi w Patołach, gdzie jakieś bóstwo przez niewiernych Prusów z największą pobożnością było czczone, trzeci w Świętej Sierkie, który przez Luteranów został zniszczony. Braci mniejszych cztery, jeden w Braniewie, [238] drugi w Barczewie, dwa pozostałe w Welawie, z których jeden Bernardynów położony poza miastem został zburzony podczas wojny, drugi zaś Martynianów zniszczyła niezbożność Luterska. To opuszczenie klasztorów spowodowane zostało przez niby biskupa Sambijskiego Jerzego.

³² Grunau, traktat IX, rozdział 1, § 1.

³³ Tamże, § 4.

³⁴ Augustianów.

SPIS TREŚCI

Wstęp wydawcy [220]	5
Wstęp Tomasza Tretera [227]	11
Księga o Biskupstwie i Biskupach Warmińskich z dawnej kroniki biblioteki Lidzbarskiej na język łaciński z germańskiego przełożona przez Tomasza Tretera kanonika Warmińskiego roku pańskiego 1594 [229]	13
O imionach księży biskupów Warmińskich [239]	16
Anzelm [239]	16
Henryk I Fleming [247]	18
Eberhard z Nysy [249]	19
Jordan [250]	19
Henryk II Wogenap [688]	19
Rozdarcie [251]	19
Herman z Pragi [254]	20
Jan I z Miśni [256]	21
Jan II Stryprock [264]	23
Henryk III Sorbom [270]	25
Henryk IV Vogelsang [282]	28
Jan III Abezier [285]	29
Franciszek Kuhschmaltz [295]	32
Eneasz Sylwiusz Piccolomini [313]	37
Paweł Legendorf [316]	38
Mikołaj Tungen [320]	39
Łukasz Watzenrode [366]	51
Fabian z Łężan [373]	53
Maurycy Ferber [422]	67
Uzupełnienia Tomasza Tretera [464]	79

Jan Dantyszek [464]	79
Tiedemann Giese [465]	80
Stanisław Hozjusz [465]	80
Marcin Kromer [467]	81
Andrzej Batory [468]	82
Dodatek: Dzieje pod rządami przewielebnego Księdza Maurycego, Biskupa Warmińskiego [469]	
	83
Macieja Tretera dalszy ciąg <i>Kroniki Lidzbarskiej</i> [501]	103
Wstęp wydawcy [501]	103
Jan Dantyszek [504]	105
Tiedemann Gise [505]	106
Stanisław Hozjusz [506]	107
Marcin Kromer [506]	107
Andrzej Batory [517]	112
Piotr Tylicki [525]	118
Szymon Rudnicki [528]	120
Jan Olbracht Waza [536].....	125
Mikołaj Szyszkowski [541]	128
Jan Karol Konopacki [545]	131
Wacław Leszczyński [548]	133
Jan Stefan Wydźga [560]	142
Michał Stefan Radziejowski [571]	150
Skorowidz osób i miejscowości	155
Skorowidz rzeczowy	175
Posłowie	176